

Терени (11) 2026 (1)

ПРАБЪЛГАРСКАТА ТРАУРНА ТРАДИЦИЯ НА САМОНАРАНЯВАНЕ: СЪЩНОСТ, ПАРАЛЕЛИ, КОНТИНУИТЕТ

студент КРИСТИЯН ВИКТОРОВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски,

Исторически факултет

Бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

kristianviktorov@abv.bg

<https://orcid.org/0009-0009-5754-3587>

<https://doi.org/10.60053/TER.2026.11.170-204>

Резюме: В статията е разгледан прабългарският траурен обичай за самобичуване в знак на скръб. Той е добре засвидетелстван в изворите. Най-ранното отбелязване на този прабългарски обред се отнася за кутригурите. В по-късен арабски извор от X в. се разказва за събития, случили се през IX в. в Дунавска България – прабългарка от владетелското семейство се самонаранила, тъй като скърбяла за съпруга си. Ахмед ибн Фадлан описва обичай на самонараняване и при волжките българи. Траурната традицията е отбелязана и през XIV в. от продължителя на сръбския архиепископ Данило, който твърди, че в знак на печал за загиналия български цар Михаил III Шишман неговите боляри се удряли по лицата си. През периода на османското господство обредът често е засвидетелстван при българите от западноевропейските пътешественици. След Освобождението българските етнографи отбелязват на места същия обичай. Следи от него са се запазили и в някои български народни песни и изрази. В статията са отбелязани също така паралели на тази традиция и сред някои други славянски и тюркски народи.

Ключови думи: обичай, самонараняване, траур, прабългари, тюрки

Терени (11) 2026 (1)

Предмет на настоящата статия е прабългарският траурен обичай на самонараняване и неговото съхраняване сред българите и през XX в. Най-ранните сведения за него са отнасят още за прабългарското племе кутригури, като впоследствие този обред се съхранил и след християнизацията на българския народ. Въпросната практика се състои в това близките на починалия да прорязват или да дерат лицата си, да скубят косите си, да разкъсват дрехите си и да се самобичуват в знак на скръб.

В българската историография Веселин Бешевлиев отбелязва, че подобен обред се среща при хуните и тюрките, но твърди, че е неизвестно дали „е съществувал този тюркски обичай у първобългарите“. Той посочва, че целта на тюрките и хуните била по този начин – чрез отрязване на косите си и нараняване на лицата си до кръв – да усилят силата на мъртвия на оня свят (**Бешевлиев, 1939**, стр. 57 – 58). Бешевлиев е и преводач на откъсите на Менадър в ГИБИ, като в бележка под линия отбелязва, че траурният обичай на нарязване на лицата се е срещал при кутригури, хуни и славяни (**ГИБИ II, 1958**, стр. 230, бел. 1). Неточността на становището му, според което не е известно дали такъв обред се е срещал и при прабългарите, се дължи на неговото мнение, че кутригурите не спадат към българските племена (**Бешевлиев, 2008**, стр. 43), както и на факта, че разказът на ал-Тануки, който споменава тази практика при прабългарите, не е бил известен към момента на написването на неговата студия.

Най-раното свидетелство за прабългарско племе, което изразявало своята скръб с прорези по лицата си, се отнася до кутригурите. Тяхната принадлежност към българските племена е считана за сигурна от редица наши историци (**Златарски, 2007**, стр. 33 – 83; **История на България, т.2, 1981**, стр. 63 – 64; **Петров, 1981**, стр. 105 – 110; **Божилов, Димитров, 1995**, стр. 20; **Рашев, 2007**, стр. 41). Теофан Изповедник (758 – 817) и патриарх Никифор (758 – 828) пък директно съобщават, че котрагите, както те наричат кутригурите (**Рашев, 2007**, стр. 58), „са също техни едноплеменници (на българите-уногондури)“ [*οἱ λεγόμενοι κώτραγοι ὁμόφυλοι αὐτῶν καὶ οὗτοι τυυχάνοντες*] (**ГИБИ III, 1960**, стр. 261, 295). Затова и Рашо Рашев коментира, че доводите на Бешевлиев „основателно не се приемат за убедителни“ (**Рашев, 2007**, стр. 41). Въпросните кутригури под водачеството на своя вожд Заберган през зимата на 558/559 г. извършват поход дълбоко в териториите на Византийската империя. Инвазията на кутригурите в крайна сметка била отблъсната от византийците под командването на пълководеца Велизарий, който устроил засада при селището Хетукоме в Източна Тракия,

и неговата войска убила около 400 прабългарски конници. След това поражение Заберган решил да се оттегли с войските си отвъд Дунав (Agathias, 1871, стр. 367 – 383; ГИБИ II, 1958, стр. 186 – 197; Петров, 1981, стр. 107 – 109). Агатий Миринейски (536 – 582) разказва за отстъплението на кутригурите и за тяхната скръб:

„Обаче тогава на хуните се струвало, че всичко е безнадежно, и нямали желание да опитват какво да е средство за защита. От тях загинали около четиристотин, а от ромеите нито един, като само неколцина били ранени. Заберган пък, техният вожд, и тези, които избягали, с радост едва се прибрали в стана, защото конете на ромеите, изморени от преследването, били главната причина те да се спасят. Иначе всички щели да бъдат веднага унищожени. Сега обаче варварите, като нахлули с най-голям шум във валове, смутили цялата останала войска, която си помислила, че веднага ще бъде напълно унищожена. Чували се продължителни варварски стенания, защото като си раздирали бузите с мечовете, ридаели според родния си обичай.“ [„οἰμωγή τε ἠκούετο μακρὰ βαρβαρικῆ' τοῖς γὰρ ξιφιδίοις τὰς παρεῖās καταξάινοντες ὠλοφύροντο κατὰ τὸν πατριὸν νόμον.“] (Agathias, 1871, стр. 382; ГИБИ II, 1958, стр. 196).

От това сведение се разбира, че кутригурите „ридаели“, като си нарязвали бузите с мечове. Това било „според родния им обичай“ (τὸν πατριὸν νόμον). По този начин те изразявали своята скръб по загиналите на бойните полета техни съплеменници.

Съобщението на Агатий не е единственото, което отбелязва този обичай сред прабългарите. В един почти неизползван арабски извор в българската историография въпросната традиция отново е описана при дунавските прабългари през IX в. Визираното сведение е един по-скоро художествен разказ на арабския писател Мухассин ал-Тануки (939 – 994) от X в. „Освобождение след мъчение“. Този извор е публикуван на френски език от историка и ориенталист Мариус Канард (Canard, 1956, стр. 51 – 72), а по френския превод Васил Гюзелев е публикувал сведението в приложението към книгата си „Покръстване и християнизация на българите“. В бележки под линия Гюзелев прави кратки пояснителни коментари към извора, но обширен анализ върху сведението на ал-Тануки в българската историческа наука все още липсва. Видният наш медиавист отбелязва в изложението си, че „разказът на арабския писател от X в. ал-Тануки разкрива картини от живота в българския владетелски двор през VIII – IX в. и някои български

езически обичай и счита, че това сведение заслужава „особено внимание“ (Гюзелев, 2013, стр. 259).

Ал-Тануки в своето произведение разказва за един византийски патриций, който попаднал в пленничество на *бурджаните* (българите) и станал писар лично на царя на бурджаните. Васил Гюзелев отбелязва, че визираният владетел трябва да е бил или кан Крум (796/803 – 814), или кан Омуртаг (814/815 – 831). Разказът се води от първо лице, ед. ч., т. е. от гледната точка на патриция. Българският владетел възложил на византийския пленник да научи дъщеря му „на писмо“. Между византиеца и канската дъщеря пламнала любов, но тя нямало как да помоли баща си да я омъжи за него, тъй като той бил роб. Тогава пленникът ѝ разкрил, че всъщност неговият баща е старият стратег на тема Тракия. Разбирайки това, българският кан позволил брака между дъщеря си и византиеца, но предупредил бившия ромейски патриций, че ако иска да се ожени за любимата си, трябва да приеме „*обичая на нашата страна*“, а именно – ако единият от двамата съпрузи почине, то другият трябва да бъде погребан жив заедно с умрелия. Както отбелязва Гюзелев, този обичай е засвидетелстван при прабългарите и от други арабски автори, като например ал-Масуди. Византиецът приел условието, но за зла беда скоро след сватбата им невестата му се разболяла и изпаднала в несвяст. Всички решили, че тя е починала. На специална носилка спуснали дъщерята на българския кан и нейния съпруг в празен кладенец, който бил предназначен за погребения. Там били спуснати храни и напитки за три дни. В кладенеца обаче се оказало, че годеницата на патриция всъщност не била починала, а само изпаднала в несвяст и скоро се пробудила. Във въпросния кладенец почти всеки ден върху ложе спускали двамина съпрузи – единият жив, а другият мъртъв. Патрицият и канската дъщеря всеки път убивали живия и си поделляли спуснатата за него храна за три дни и така оцелели повече от година. Веднъж, вместо да бъде спусната носилка с двама съпрузи, бил пуснат един котел. Тогава византиецът си помислил, че този котел не бил спуснат от бурджанин, а от грък, понеже така правили гърците. Той решил да постави съпругата си в котела с всичките ѝ богатства, за да я издърпат ромеите, а тя да им разкаже за случилото се и след това те отново да спуснат котела, за да издърпат и него. Въпросните гърци се оказали войници на бащата на пленения патриций, но те не се сетили да попитат жената за него, а самата тя била обхваната от страх и нищо не им казала. Решили да отведат младата българка при стратега на тема „Тракия“, т. е. бащата на останалия в кладенеца византиец, за да получат възнаграждение. Бащата и майката на ромея се зарадвали на момичето и намерили утеха

в него за скръбта си към загубения син. Един приятел на сина на византийския патриций бил нарисувал образа му върху дъска и тази дъска майката и бащата били поставили в отделна стая. Българката забелязала, че те двамата влизали в някаква соба и след това излизали разплакани. Един ден тя ги последвала, когато влезли в стаята. Българката съзряла изображението на съпруга си. Ал-Тануки пише: *„Когато тя го видяла, заудряла се по лицето, скубела си косите и си късала дрехите. Те я попитали за причината на нейното вълнение. Тя им рекла: „Това изображение е на моя мъж“* (Canard, 1956, стр. 56 – 61; Гюзелев, 2013, стр. 423 – 428, 485 – 486). Нататък в сведението се разказва как майката и бащата спасили сина си; как пратили пратеници при царя на бурджаните, които му съобщили, че дъщеря му е добре; колко той и съпругата му се зарадвали; как вдигнали сватбено угощение и сключили договор за мир между ромеи и бурджани за 30 години с клетви – епизод, който Васил Гюзелев логично свързва със сключения мирен договор между България и Византия през 816 г. (Canard, 1956, стр. 60 – 61; Гюзелев, 2013, стр. 428 – 429, 485 – 486).

В това произведение на ал-Тануки е отбелязано как дъщерята на българския владетел изразила своята тъга по мъжа си, а именно като „се заудряла по лицето, скубела си косите и си късала дрехите“. Разказът потвърждава информацията на Агатий за прабългарското племе кутригури, които скърбели, като правели нарязи по лицата си. По същество това са два напълно независими един от друг извора, които споменават траурна практика сред езическите българи да се самонараняват в знак на почит към починалия.

Съществува и трети извор, който разказва за подобен обред при прабългарите, но този път волжките. Става дума за „Рисала“ („Трактат“) на Ахмед ибн Фадлан (877 – X в.). Авторът посещава Волжко-Камска България и в своят текст, наред с други традиции на волжките българи, разказва и по какъв начин те са извършвали своите погребения:

„Покойникът не се оплаква от жени, а от мъже, които пристигат в деня на кончината. Те спират пред вратата на шатрата на починалия и крещят с най-див и безобразен рев.

Така правят свободните хора. Ако ревът за починалия спре, роби с кожени сплетени ремъци [в ръце] продължават да плачат, да се удрят и да си нанасят рани; по телата им се появяват следи като от удари с камшик. Някой трябва да издигне до шатрата флаг. Донесят оръжието [на покойника] и го нареждат около гроба. Не прекъсват оплакването две години.

Когато изминат две години, снемат флага; подстригват си косите и канят близките на починалия, с което известяват, че излизат от траура. Ако починалият има съпруга, [отново я] омъжват. Така постъпват с най-издигнатите хора. При смъртта на обикновените хора се изпълняват част от тези обреди“ (Займова (съст.), 2000, стр. 68).

От този извор става ясно, че и при волжките българи е съществувала традиция да се почете починалия чрез самонараняване и самобичуване, но в този случай обредът се изпълнявал от роби. Така сумарно съществуват три независими един от друг извора, които потвърждават, че при езическите българи е съществувала траурна традиция на самонараняване в чест на покойника.

*

Прабългарската езическа траурна традиция на самонараняването не изчезва с покръстването на българския народ, а продължава да съществува като част от така нареченото „народно християнство“. Тя е наследена от новосформирания се християнски българо-славянски народ. Подобни обреди обаче са били извършвани и от автохтонното балканско романизирано население, както и от славянските племена, така че по-скоро при българите тя е плод на културна конвергенция на сходни обичаи на местните, славянските и прабългарските племена. Фактът, че тази езическа традиция се е запазила и след покръстването, не трябва да бъде изненадващ, тъй като именно обичаите, свързани със смъртта и погребението, са най-консервативната част от празнично-обредната система на българите, като в тях могат да се проследят стари езически практики и представи за смъртта и за взаимоотношението между живите и мъртвите (Колев, 1997, стр. 369). Точно погребалните и поминалните обреди много сигурно могат да характеризират даден етнос (Рашев, 2007, стр. 11).

В своето обстойно научно-популярно изследване върху всекидневния бит и народния светоглед на обикновените българи през Зрялото и Късното Средновековие Йордан Андреев твърди, че през Второто (Възобновеното) българско царство обичаят за самонараняване е бил практикуван. Авторът се спира върху различните аспекти на ежедневието на българите от XIII – XIV в., включително и на техните погребални обреди и представите им за смъртта: „От свидетелствата на западноевропейските пътешественици, преминали през земите ни след XV в., можем да съдим как е изглеждало погребението на обикновените хора. За опелото били наемани

професионални оплаквачки, които от сутринта започвали да плачат, да се удрят по гърдите, да дерат до кръв лицата си, да скубят косите си; по този начин те демонстрирали най-дълбока скръб. Сред виковете и писъците им се откроявал гласът на главната оплаквачка: тя пеела заедно с останалите и на висок глас изреждала добрините на покойника, като започвала от неговото раждане и свършвала с последните му дни.“ (Андреев, 1992, стр. 130 – 131).

От изложението на Андреев личи, че източниците, които той е използвал, за да опише този средновековен български обичай, са западноевропейски пътеписи. Информация за подобна практика на българите по това време се среща в текстовете на Бенедето Рамберти, Жан Шено и Жак Гасо. Константин Иречек (1883) е първият изследовател, който публикува пътеписа на Бенедето Рамберти на български в своите „Стари пътешествия по България от 15-16 столетие“. По-късно изворът е преиздаден от Снежана Ракова и Пенка Данова в тяхната „Бенедето Рамберти и Даниело Лудовизи: Двама венециански пратеници в Константинопол през 1534 г.“ Свидетелствата на французите Жан Шено и Жак Гасо пък са издадени в том I на поредицата „Чужди пътеписи за Балканите“. Стоян Райчевски в книгата си „Нишавските българи“ цитира техните сведения относно траурните практики на българите по поречието на река Нишава (Райчевски, 2004, стр. 32 – 33).

През 1534 г. Бенедето Рамберти е венециански дипломатически пратеник в османската столица Константинопол. Пътувайки, той минава и през земи, населени с българи. За с. Клисура, в близост до Ниш, Рамберти пояснява, че *„това село е вече България“* и пише, че *„когато умират мъжете, братята, синовете или бащите, късат си косите с ръце и с нокти си одраскват лицето, докато потече кръв“* (Иречек, 1883, стр. 99).

Дванадесет години по-късно българските земи пресича французинът Жан Шено. Той минава през град Ниш – тогава с предимно българско население, което ще се запази като такова поне до началото на ХХ в. Шено описва женските прически, украшения и накити, както и същия погребален обичай, изпълняван от местните българи:

„Видяхме отстрани град Ниса, хубав град в миналото, а сега сведен до едно село. Повечето от жените в този край носят отрязани коси, а други ги носят дълги с шапка на главата, направена от парчета, без форма и фасон. Те окачват стъклени броеници и няколко сребърни монети и подобни халки на ушите. Когато умрат мъжете или

роднините им, те си скубят косите и си издраскват лицето с най-страшните викове, които биха могли да се чуят. Гърците¹ правят подобно нещо в много райони. Смятам, че това е по-скоро по стар обичай или преструвка, отколкото от мъка“ (ЧПБ I, 1975, стр. 72).

На следващата година кралският секретар на Анри II Жак Гасо, изпратен на разузнавателна мисия в Османската империя, дава сведение за същия обичай:

„По цяла България имат обичай, когато умрат мъжете им, братята, бащите и децата, да си скубят косите и да си издират с нокти цялото лице до кръв. Такава изява на скръб се прави обикновено по навик, дори понякога, когато те (жените) никак не са засегнати“ (ЧПБ I, 1975, стр. 76).

Йордан Андреев вероятно е имал предвид някои от тези свидетелства на западни пътешественици, за да заключи, че в средновековна България били наемани оплаквачки, които на погребенията „започвали да плачат, да се удрят по гърдите, да дерат до кръв лицата си, да скубят косите си“ (Андреев, 1992, стр. 130 – 131). Трябва обаче да се подчертае, че в пътеписите никъде не се споменава за наети оплаквачки, а обредът е изпълняван от близките на покойника жени или мъже. За да опише обичая, авторът е ползвал пътеписи на западноевропейските пътешественици от периода след падането на България под османско господство. По това време европейските народи изживяват своя Ренесанс, а българският народ, попаднал под чуждо държавно господство, все още е заседнал в своето Средновековие, което ще продължи до самия край на XVIII-тото столетие (Николов, 2020, стр. 119 – 121). По тази причина Андреев счита обичая за средновековен и смята, че той е бил практикуван от българите не само през османския период, а и във Второто (Възобновеното) българско царство. Това предположение е напълно логично, а в негова подкрепа може да бъде посочен още един извор, който описва събитие именно от XIV в. Става дума за траура на българските боляри след пагубната битка при Велбъжд, състояла се на 28.07.1330 г. След нея българският цар Михаил III Шишман (1323 – 1330) умира от раните си. Продължителят на сръбския архиепископ Данило II в житие на сръбския крал Стефан Дечански разказва за риданието на българските боляри поради смъртта на техния цар. Продължителят на Данило го

---

¹ Има се предвид източноправославните.

описва не като своя авторска творба, а като автентично ридание на болярите над трупа на Михаил III (Гюзелев 2015: 425):

„Те [българските боляри], като видяха истината [мъртвото тяло на царя], горко заплакаха, биейки лицата си, и всички едногласно извикаха, казвайки:

„О, любими и сладки наш господарю

силни царю, защо ти загина?

И сега лежиш, нямайки никаква полза

от славата на царуването ти.

Где е сега твоят златен престол?

Где е славата на твоето богатство?

Где са твоите многоценни бисери,

скъпоценни камъни и различни златни украшения?

Где са твоите силни мисли?

Стани и виж нашата голяма скръб,

тъгата, която днес ни обвзе!

Защо сме лишени от твоята слава

и предстоим във великото презрение,

обладани от скръб, която не желаем?“ (Животи кралева и архиепископа српских, написао архиепископ Данило и други, 1866, стр. 188; Гюзелев, 2015, стр. 425).

От това сведение категорично става ясно, че и по време на Второто българско царство традицията за самонараняването в знак на скръб е съществувала сред българите. Този български обичай обаче не замира с падането на България под османска власт и през последвалия османски период. Въпросната традиция се е запазила в българската народна култура и в новото време. Още основателят на „Българското географско дружество“ Анастас Иширков посочва, че по време на погребение, жалейки, скърбящите за починалия се самонараняват, като дори има случаи на чупене на ръце – „Плач, рев, приличен на вой, чупене на ръце, готовност да се хвърлят в гроба... придружават всяко погребение“ (Иширков, 1906, стр. 106). Христо Вакарелски в книгата си „Български погребални обичаи“ посочва, че при българите „в с. Караагач жените се и самоизмъчват: скубят си косите, раняват си лицето и др.“ (Вакарелски, 2008, стр. 308). Лилия Старева в книгата си „Български обичаи и ритуали“, разказвайки за народните ни траурни обичаи,

пише: „Силна форма на жалене е била самобичуването. Жените скубели косите си, наранявали лицето си и намятали черни кърпи, без да ги връзват на главите си“ (Старева, 2005, стр. 338). Светлана Толстая посочва, че сред българките разпространена форма на траур е отказът от измиване на косата, а на някои места в България жените скърбят, като усукват косите около главите си; като разкъсват косите си и като надраскват лицето си до кръв (Толстая, 2012, стр. 315).

Българското устно народно творчество също е повлияно от тази традиция. Текстът на едно оплакване от с. Гърло, Брезнишко, Граовска етнографска област, разказва за скръбта на близките на починалия Павле. Жалейки Павле, неговите сестри изпокъсали косите си, неговите братя счупили ръцете си, а неговата майка без душа останала:

*„Сестре, Павле, Павле,
косе покинуше,
от очи им, Павле,
сълзе изтекоше!
Брайкя руке поломише,
нема с що свечи да ти държу!
Майкя без душу остаде,
майкя без сърце остаде, -
на сърце ю тежък камик“ (СБНУ ІІ, 1958, стр. 333).*

В друга народна песен от Лясковец се разказва за триста юнака „на кол набити“, които умрели от раните си, а „самичек ми е останал,/ останал Петър юнака,/ жив са на кола повива,/ аче са ясно провикна“ някой да му донесе вода да пие. Майката на Петър го чува и отива да му занесе вода, като по пътя скърбейки, тя се самонаранява:

*„Отде го зачу майка му,
грабнала стовна зелена,
вав лява ръка стовната,
а с дясната са бийеше,
руса си коса скубеше,
скубеше, още маяше:
как ще при Петра да иде,*

Терени (11) 2026 (1)

как да си види чедото!

Че си ваз Петра отиде,

Петър мами си думаше:

- Я дай ми, мамо, водица

с твоята десна ръчица,

устата да си разквася,

сърцето да си разхладя.

Мама му даде водица,

вода по кола течеше,

Петър мами си думаше:

- Майно ле, стара майно ле,

не гледай, майно, на кола,

по кола как вода тече,

не гледай, майно, на мене,

не рони сълзи кръвави“

(**Стойкова, съст. 2005**) <https://liternet.bg/folklor/sbornici/bnpp/haidushki/81.htm>).

Следи от обичая за самонараняване могат да се намерят и в народните изрази и фразеологизми. Например такъв фразеологизъм е „скубя си косите“, на който едно от значенията е „скърбя, okayвам се за сполетялото ме голямо нещастие“ (**Ничева, Спасова-Михайлова, 1975**, стр. 299) и произлиза от обичая оплакващите да скубят косите си в знак на траур. Народният израз „роня кръвави сълзи“, който е употребен в народната песен от Лясковец, също изразява голяма скръб и вероятно води своите корени именно от традицията жените да нараняват лицата си заради загубата на починал близък. В този случай, кръвта, която се стича от лицата им, напомня именно на „кървави сълзи“. Фразеологизмите „чупя ръце“, „чупя пръсти“, „троша си пръстите“, „кърша пръсти“, „кърша ръце“, които означават „вайкам се“ (**Ничева, Спасова-Михайлова, 1975**, стр. 513-514), пък биха могли да бъдат изведени от чупенето на ръце по време на погребения. Изразът „посипвам си главата с пепел“, който също означава „скърбя, okayвам се за сполетялото ме голямо нещастие“ (**Ничева, Спасова-Михайлова, 1975**, стр. 160), също води своите корени от една прастара погребална традиция, срещана при различни народи (**Бартольд, 1964**, стр. 444) и описана в Стария завет на Библията (**Библия..., 2013**, стр. 19), при която близките на починалия са наръсвали главите си с пепел. Макар да не ми е

известно да има етнографски данни относно такава българска традиция, то самото съществуване на този фразеологизъм в българския език показва, че в стари времена при част от предците на днешните българи този обред също се е срещал.

От изложените дотук данни ясно може да се проследи развитието на траурния обичай на самонараняване при българите още от прабългарското племе кутригури до българите от Новото време, като сведения за него съществуват за дунавските прабългари, волжките българи, Второто българско царство, българите под османско владичество и след Освобождението. Отражение на обреда се е запазил във фолклора и народните изрази.

*

Траурният обичай на самонараняване е изключително характерен за тюркските народи. Наличието на тази древнотюркска практика при прабългарите следва да се обясни със самата тяхна същност; с факта, че прабългарите спадат именно към тюркския кръг от народи. Корените на този обред при тюркските, както и при нетюркските народи, се проследяват още от предисторическо време. При формиране на тюркските езически вярвания тенгризъм (по името на върховния бог Тенгри, на прабългарски Тангра) и шаманизъм траурната практика на самонараняване е намерила място в техните култови обреди, като в много случаи тя се е запазила и след приемането на исляма от тях.

Едно от най-ранните сведения за самонараняване при тюрките в знак на скръб се отнася за хуните и обредите, които те извършили след смъртта на прочутия си вожд Атила. Тези техни обичаи са описани от Йорданес (VI в.) в „Гетика“, който от своя страна използва разказ от очевидеца Приск Тракиец (410/420 – 472):

„Те намерили Атила мъртъв без всякаква рана, починал от кръвоизлияние, а момичето² със сведена глава – да плаче под булото си. Тогава според племенния си обичай те отрязали част от косите си и обезобразили с дълбоки рани грозните си лица, та да оплачат превъзходния войн не с женски вайкания и сълзи, но с мъжка кръв“ [„que Attilae sine ullo vulnere necem sanguinis effusione peractam puellamque demisso vultu sub velamine lacrimantem, tunc, ut gentis illius mos est, crinium parte truncata informes facies

---

² Илдико, за която Атила се оженил предишния ден.

cavis turpavere vulneribus, ut proelior eximius non femineis lamen tationibus et lacrimis, sed sanguine lugeretur virile“] (Jordanis Romana et Getica 1882: 124; ЛИБИ I 1958: 354).

По много сходен начин скърбели и древните тюрки (орхоно-енисейските тюрки) заради смъртта на Истеми³ (552 – 575). Менадър († след 582) в своите „Пратеничества“ разказва за посещението на византийския пратеник Валентин при Турксант, по-малкия син на Истеми. Валентин пристига при Турксант (575 – 610) непосредствено след смъртта на баща му. Нататък Менадър разказва:

„След като Валентин отговорил, Турксант казал: „Вие, ромеи, понеже сте дошли тук и ме намерихте в най-голяма скръб (защото баща ми Силзивул⁴ умря неотдавна), трябва да нарежете лицата си според нашия обичай за умрелите“. И Валентин и спътниците му веднага нарязали със своите ножове бузите си.“ [„Οὕτω δὲ Οὐαλεντίνου εἰρηκότος, ὁ Τοῦρξανθος ἔφη ὡς δέον ὑμᾶς ἐνταῦθα ἀφιγμένους, ὡ Ρωμαῖοι, ἐν μεγίστῳ τε πένθει εὐρόντας ἐμέ (ἀρτιθανῆς γάρ μοι Σιλζιβουλος ὁ πατήρ), καταχαράττειν τὰ πρόσωπα ταῖς μαχαίραις ἐπομένους τῷ παρ’ ὑμῖν ἐπὶ τοῖς τεθνεῶσιν ἰσχύοντι νόμῳ. καὶ δὴ αὐτίκα Οὐαλεντίνος καὶ ὅσοι γε αὐτῷ ἐπηκολούθησαν τοῖς αὐτῶν ξιφιδίοις διεχαράξαντο τὰς σφᾶς αὐτῶν παρειάς.“] (Menander 1985: 176; ГИБИ II 1958: 230).

Освен в текста на Менадър, и в китайската династична хроника на рода Тан, известна под името „Таншу“, се срещат редица сведения относно бита и обичаите на орхоно-енисейските тюрки, включително и траурния обичай за самонараняване:

„Тялото на починалия се поставя в шатрата. Синовете, внуците и роднините от двата пола колят коне и овце и ги поставят пред шатрата, принасят ги в жертва; те обикалят шатрата седем пъти на кон, след което преди да влязат в шатрата, разрязват лицето си и плачат; кръв и сълзи текат заедно. Те правят това седем пъти и престават. След това, в избран ден, те вземат коня, на който е яздил починалият, и нещата, които е използвал, изгарят ги заедно с починалия: събират пепелта и я погребват в гроб в определено време на годината. Покойникът се погребва през пролетта и лятото, когато листата са по дърветата и растенията ще започнат да

³ Ябгу (управител) на Западната част на Тюркския хаганат.

⁴ Истеми.

пожълтяват или да падат; покойникът се погребва през есента или зимата, когато цветята започват да се разпръскват. В деня на погребението, както и в деня на смъртта, роднините принасят жертва, яздат коне и режат лицата си“ (Бичурин, 1950, стр. 230).

През VII в. в Кавказ съществувала държава, която арменските и арабските източници наричат „Царството на хуните“. Царството на хуните било васално на Хазарския хаганат и се намирало на територията на днешен Дагестан. Тези „хуни“ на Кавказ всъщност са савирите и барсилите. Според редица изследователи въпросните барсили и савири са родствени, етнически близки с прабългарите (Мавродин, 1945, стр. 186 – 189; Артамонов, 1962, стр. 181 – 184; Симеонов, 2008, стр. 90 – 91, 103; Флёрова, 2001, стр. 175; Рашев, 2007, стр. 40, 48 – 49, 114). Езиковото и племенното сходство между савири, барсили и българи е добре засвидетелствано и в изворите – при Ибн Руста (Хвольсон, 1869, стр. 22), ал-Бируни (*The Chronology ...*, 1879, стр. 50 – 51) и две сведения в персийската география „Худуд ал-Алам“ (*Hudūd al-'Ālam ...*, 1970, стр. 162 – 163). Податки има и в други извори. Свидетелствата за езиковата близост между прабългари и савири се подкрепят и от лингвистични аргументи. В прабългарския и в савирския е налице езиково изменение спрямо останалите тюркски езици, при което се наблюдава замяна на звука *б* със звука *в* (Golden, 1990, стр. 236; Id. 1992, стр. 102, 105, 254). Изглежда тези барсили и савири наистина са етнически родствени на прабългарите. По-късно те влизат в състава на волжките българи и стават част от Волжка България. Арменският историк от X в. Мовсес Дасхуранци описва езическата религия на въпросните „кавказките хуни“ от края на VII в. Арменецът разказва, че на погребенията им те бият тъпани и свирят над труповете на покойниците, нанасят си порезни рани по бузите и крайниците, бият се с мечове на гробищата и т.н.:

„Притежавайки напълно своеволни умове, те прегрешават по всякакъв начин, бият тъпани и свирят над трупове, нанасят си кървави порезни рани по бузите и крайниците със сабя и нож и участват голи в битки с мечове – О, адска гледка – на гробищата мъж срещу мъж и отряд срещу отряд, всички съблечени за бой. Многобройни тълпи се бореха помежду си и в оргията, препускаха на коне в бърз галоп, като се въртяха насам-натам. Някои бяха заети с плач и ридание, а други с игра с дяволска ярост. Те играеха своите игри и танцуваха своите танци с неприлични

действия, потънали в мрачна мерзавщина и лишени от гледката на светлината на Създателя“ (**The History of the Caucasian Albanians, 1961**, стр. 156).

След падането на Източнотюркския хаганат през 744/745 г. на негово място възниква Уйгурският хаганат. В „Таншу“ е разказана една много интересна история. Когато уйгурският владетел Тангрида Булмиш Ил Итмиш Каган (747 – 759) умрял през 759 г., според уйгурския обичай и неговата съпруга, която била китайска принцеса, трябвало да бъде погребана с него, но вместо това тя скърбяла три години, като си порязала лицето, както правели уйгурите:

„Скоро след това хаганът умрял.

*Хората от държавата искали принцесата да бъде погребана с него, но тя казала: „Сред китайците, когато съпругът на една жена умре, тя го оплаква сутрин и вечер. Периодът е три години и така завършва ритуала. Уйгурският [хаган] сключил брак на повече от 10 000 ли, така че тя веднага започва траура. Тя плаче сутрин и вечер и в продължение на период, близък до три години, облича траурни дрехи. Това, че [хаганът на] уйгурите ме е взел за жена, трябва да означава, че се е възхищавал на обредите на Средното царство. Ако все още е спазвал законите на собствената си страна, защо е било необходимо да се ожени за жена на разстояние от 10 000 ли?“ Принцесата обаче спазила и уйгурския обичай, като си порязала лицето и плачела силно. Накрая, тъй като нямала синове, получила разрешение да се прибере у дома и през есента, в осмия месец (27/8-25/9/759), принцесата на Нин-куо се върнала от уйгурската територия в Китай. Имало указ, според който всички служители трябвало да я посрещнат пред портата Мин-фенг.“ (**Mackerras, 1972**, стр. 67 – 68).*

В китайските извори се намират още сведения за уйгурския обичай на самонараняване. Например разказва се, че хората северно от пустинята Гоби (т.е. уйгурите) поставят тялото на мъртвеца в шатра, а всеки от членовете на семейството на покойника коли овен и кон; поставят убитите животни пред шатрата и ги жертвопринасят. Оплаквачите обикалят 7 пъти юртата на коне, след което се насочват към нейния вход, където 7 пъти правят прорези на лицата си. Колин Маккерас и след това Хайреттин Еркоч забелязват, че това сведение за уйгурите е преписано от по-горе цитираното известие за орхоно-енисейските тюрки в „Таншу“ – изглежда защото уйгурите, също като тюрките, нарязвали лицата си в знак на скръб (**Mackerras, 1972**, стр. 136 – 137, п. 69; **Еркоц, 2023**, стр. 592). Маккерас забелязва също, че в поемата „Ай-уанг

сун“ на средновековния китайски поет Ту Фу (712 – 770) е разказано как през 756 г. уйгурите се съгласили да помогнат на Китай срещу въстанието, водено от китайския пълководец Ан Лушан срещу династията Тан, като се заклели във вярност на императора, нарязвайки лицата си. Така Маккерас стига до извода, че при средновековните уйгури правенето на прорези по бузите било символ на лоялност (**Mackerras, 1972**, стр. 137, п. 69).

Обичаят при погребение на мъртвец оплакващите да си скубят косите и да издраскват лицата си се запазил до неотдавна и сред днешните уйгури. Студентката Айсула Иванова от Алтайския държавен университет в своята випускна квалификационна работа описва традиционната погребалната обредност на уйгурския народ. Когато някой сред уйгурите починал, майка му, жена му и дъщерите му разпусkali косите си и гръмко оплаквали умрелия. Понякога те дори изпадали в истерия и дракали лицата си до кръв. Близките на покойника мъже също плачели и понякога правели рани по лицата си и ръцете си (**Иванова, 2022**, стр. 32).

Траурната традиция била позната и в империята на Тимур Ленг (1370 – 1405). Руският и съветски академик Василий Бартолд, един от основателите на руската ориенталистика и автор на множество научни трудове и статии относно тюркските и монголските народи, обръща внимание на погребението на прочутия завоевател. То се състояло в Самарканд. Тялото му било положено в мавзолея Гур-е-Амир, който бил построен година по-рано и в който бил погребан престолонаследникът Мохамед-Султан. За да оплачат Тимур, в мавзолея отишли неговите съпруги. В знак на скръб те издирали лицата си, скубели косите си, падали ничком и посипвали главите си с пепел. Бартолд определя траурния обичай за скубане на косите и съдиране на лицето като характерен за номадите (**Бартольд, 1964**, стр. 444).

Интересно е да се отбележи и един възпоменателен обред сред чувашите. Те са етнолингвистически сродни с прабългарите, а техният език е единственият днес жив език от булгарската (българо-огурската) езикова група на тюркските езици, като често е наричан новобулгарски (**Андреев, 1997**, стр. 480 – 491). Василий Сбоев е руски учен, израснал и дълги години живял сред чувашите в средата на XIX в. Той дава сведения за старинни чувашки обичаи. Симек/Семек било времето, когато чувашите правели своите помени към мъртвите. Сбоев разказва, че тогава жените, които наскоро били загубили своя съпруг, се превръщали в екзалтирани до крайна степен „вакханки“. Те плачели и

танцували едновременно, скубели косите си и разкъсвали дрехите си, ровели гробовете и със сълзи оплаквали добродетелите и достойнствата на половинките си, а след това внезапно скачали на крака, тъпчели гробовете и започвали да псуват (**Сбоев, 2004**, стр. 108).

При киргизите също е регистриран траурен обичай на самонараняване. Той е описан от един от основоположниците на модерната тюркология – Василий Радлов – в средата на XIX в. Радлов отбелязва, че въпреки мюсюлманската вяра, която киргизите изповядват, техните обичаи са чисто народни. При вида на починал роднина близките му веднага започвали да го оплакват. С вой и писъци жените раздирали лицата си с нокти, късали косите си и така придружавали починалия до гроба. Съпругата на покойника в продължение на цяла седмица седяла в юртата и всеки ден пеела дълги оплаквателни песни пред дрехите му (**Радлов, 1989**, стр. 314).

Сходни са траурните обичаи и на казахите. При тях щом някой мъж починал, съпругата му веднага трябвало да започне да го оплаква, да вика и да крещи, да плаче, да се удря и да раздира лицето си и да къса косата си. В някои случаи жената само раздирала лицето си и разпускала косата си. Когато пък изнасяли тялото на покойника, жена му избухвала в силен плач, който се подемал и от други жени от аула (селището). Те също драскали лицата си, докато не се покриели с кръв. В такива случаи вдовиците казвали: „В знак на траур лицето ми е раздрано“ (**Толеубаев, 1991**, стр. 95).

При азербайджанците изнасяли тялото на покойника и го поставяли в центъра на двора. Около трупа се събирали родствените жени на мъртвеца и започвали да го оплакват, да се удрят по гърдите и по коленете, да скубят косите си и драскат лицата си. След това се организирано самото погребение (**Раджабов, 2017**, стр. 461).

Траурният обичай за самобичуване е запазен в народната култура и на карачаевците и балкарците. Мюсюлманското духовенство не толерира оплакванията по време на погребения, като твърди, че в случай на шумен плач, мъртвия се мъчи в гроба. Въпреки всички опити на моллите да спрат оплакванията обаче, те са широко разпространени, като дори има специална категория оплакващи, която се нарича „сарнаучула“. В епохата преди приемането на исляма от балкарците и карачаевците в тяхната култура се е развил цял жанр оплаквания и погребални песни. В миналото, в случай на смърт на някой техен княз, младите мъже, връщайки се от погребението, раздирали лицата си, биели гърбовете си с колани до кръв, а след това организирали

конни надбягвания в дома на мъртвеца. Същият обичай се изпълнявал и когато някой загивал от удар на гръмотевица. Смъртта от мълния балкарците и карачаевците смятали за почтена и сакрална, а загиналият по такъв начин считали за мъченик за вярата. Вярвали, че поразеният от гръмотевица е лично избран от Тейри⁵ (Хатуев, 2014, стр. 516). При карачаевците, когато погребвали обикновени хора, близките жени на покойника гръмогласно плачели и го оплаквали, издирали лицата си и разкъсвали дрехите си. Всички тези практики са категорично осъдени от нормите на исляма, но са се съхранили в народния бит (Карачаевцы, 1978, стр. 260).

При кумиките (един от тюркските народи в Дагестан) обичаите при погребение и масовото оплакване на покойника се наричат „яс“ (букв. оплакване, траур) и продължават 5 – 7 дни. След погребението мъжете се събирали в дома на опечаленото семейство. Жените не присъствали на полагането на трупа в гроба, тъй като кумиките са мюсюлмани, а нормите на исляма не позволяват по време на погребването на мъртвеца да има жени на гробището – затова те оставали в селото. В дома на опечаленото семейство се стичали и хора от целия аул, които изказвали своите съболезнования. Роднините на покойника го оплаквали. В даден момент от оплакването в стаята влизали млади родственици на починалия, които плачели и викали „ай“ и се биели с юмруци по челото, след което коленичели пред най-близките сродници на умрелия (Гаджиева, 2005, стр. 204).

Интересно е да се отбележи също как кумикските жени оплаквали своите родственици. В знак на скръб те се биели с юмруци по челото и по коленете, издирали лицата си, а понякога дори ги нарязвали със стъкло, снемали от главите си накитите, а в някои случаи отрязвали плитките си. Преди погребението се извършвала специална церемония, наречена „шахалай“. Тя представлява ритуално шествие и танц около покойника и се изпълнявала в двора на дома. В повечето случаи шахалай се изпълнявал в случай на насилствена смърт на човек на млада или средна възраст. Това оплакване се извършвало в изправено положение, придружено от емоционални викове „вев-вев“ и „гя-гя“. По време на оплакването някоя от близките роднини от женски пол на починалия излизала от къщата на двора с порязвания и ожулвания на лицето, ридаейки. Мъж, също родствен на покойника, я хващал под ръка. Те обикаляли тялото на мъртвия, а зад тях

---

⁵ Тейри е народното име на върховния бог. То е разновидност на името на главния бог в тюркския пантеон Тенгри. Балкарците и карачаевците след приемането на исляма са продължили да наричат Тейри и новия мюсюлмански бог.

събралото се множество също се хващало по двама за ръце и следвало първата двойка. Песните, които пеели, били възхваляващи мъртвия оди, описващи неговите добри качества (Гаджиева, 2005, стр. 205, 219 – 220).

Кумиките не са единственият тюркски народ в Дагестан, при които се срещат обичаи за самонараняване в знак на скръб. В миналото, ако някой член на ногайското княжеско семейство починал, целият аул бил длъжен да присъства на погребението. Всички селяни трябвало да спрат работата, която вършели, за да изпратят мъртвия в последния му път. По време на самото погребение се налагало те да плачат силно, да драскат лицата си и да късат дрехите си. Ако някой откажел да присъства, отнемал му се добитък, който служел за почерпка на участващите в погребалното угощение. На погребението на ногайския княз Измаил Алиев присъствала тълпа от жени и роби. Съпругата на княза, сестра му и други жени били с разпуснати коси пред лицата си, облечени в странни пелерини, краката им били боси, а ръцете им – голи. В даден момент цялата тълпа от жени и роби се обърнала срещу слънцето, започнала да плаче и да креши, като жените скубели косите си, раздирали лицата си и удряли ръцете си. Робите правели същото като жените, надавайки едновременно с това викове „ай га“. Траурният плач и самоизтезания били задължителни за ногайските жени и при погребенията на обикновени хора. Дагестанският етнограф Мадина Гимбатова отбелязва, че тези практики на ногайците имат паралели сред тюркските народи в Дагестан и Средна Азия, както и сред много кавказки нетюркоезични народи (Гимбатова, 2007, стр. 169 – 172).

*

Траурният обичай скърбящите да скубят косите си и да издират лицата си води своите корени от езичеството и се среща не само при тюркските и прабългарските племена, а и при редица други народи от различни краища на Земята (Котляревский, 1868, стр. 56, 104; Штернберг, 1936, стр. 205). Познат е още от Античността. В Спарта в случай на смърт на някой от царете се организирано траурно шествие. В него участвали и илотите, подвластното на спартанците население. Именно те били длъжни най-ярко да показват скръб – да стенат, да драскат лицата си и да скубят косите си (Колобова, Глускина, 1958, стр. 92). Руският ориенталист и историк Даниил Хволсон дава много примери за този обичай през Древността. Той посочва, че този обред е споменат още в Петокнижието. В книга „Левит“ се казва: „Да не правите нарязвания по тялото си заради мъртвец и да не чертаете белези по себе си. Аз съм Господ“ (Библия..., 2013 Левит, XIX,

стр. 28; **Хвольсон, 1869**, стр. 128). Във „Второзаконие“ пък е написано: „Вие сте синове на Господа, вашия Бог; да не се нарязвате по тялото си и да не се бръснете между очите си заради мъртвец“ (**Библия...**, 2013, Второзаконие, XIV, стр. 1; **Хвольсон, 1869**, стр. 128). Освен в двата отбелязани от Хвольсон примера, в Стария Завет тази традиция е засвидетелствана и на още редица места. В друга глава на вече споменатата книга „Левит“ е записано: „И Господ каза на Мойсей: Говори на свещениците, синовете на Аарон, и им кажи: Никой от вас да не се осквернява между народа си заради мъртвец, освен за кръвен роднина, който му е близък – за майка си, за баща си, за сина си, за дъщеря си, или за брат си; също и за сестра си девица, която е била при него, и която не е била омъжена, заради нея може да се оскверни. Като началник на народа си да не се оскверни, така че да стане нечист. Да не бръснат главата си и да не бръснат краищата на брадите си, и да не правят нарязвания по телата си“ (**Библия...**, 2013, Левит, XXI: 1 – XXI, стр. 5). В по-късната „Книгата на пророк Еремия“ пък се казва: „И ще измрат големи и малки в тази земя; няма да бъдат погребани, нито ще ги оплачат, нито ще правят нарязвания по телата си, нито ще се обръснат за тях“ (**Библия...**, 2013, Книга на пророк Еремия, XVI, стр. 6). Хвольсон отбелязва още, че обичаят за самобичуване в чест на покойника сериозно възмущава Цицерон, който пише: „Но тъй като освен това мнение за голямо зло има и дадено друго – че трябва да оплакваме това, което се е случило, че е правилно да постъпваме така и че е част от нашия дълг, тогава се причинява това ужасно разстройство на ума, скръб. И именно на това мнение дължим всички онези различни и ужасни видове оплаквания, това незначително на нашите личности, това женствено разкъсване на бузите ни, това удряне на бедрата, гърдите и главите ни“ (**Cicero's Tusculan disputations, 1888**, стр. 117; **Хвольсон, 1869**, стр. 129). Руският учен дава още редица примери от Античността за въпросния погребален обред (**Хвольсон, 1869**, стр. 128 – 130).

В частност на Балканите има редица сведения от чужди пътешественици за наличието на траурния обичай за самонараняване. Той очевидно е бил широко разпространен сред почти всички балкански народи. През 1547 г. френският лекар Пиер Белон пътува на територията на Османската империя. По време на пътешествието си той се запознава и с горепосочения начин на изразяване на скръб и изброява народите, които го практикуват: „Древният обичай на езичниците да оплакват умрелите е запазен и до днес в Гърция, както и в другите страни – на албанците, българите, хърватите, черкезите, сърбите, власите, склавоните, далматинците и други, които се придържат към гръцката

вяра. Това е най-фантастичното нещо, което човек може да си представи, защото когато някой умре, жените се събират на определено място и още от сутринта започват да вият, като се удрят в гърдите и дерат бузите си, разпускат косите си и ги скубят така, че да ти е жал да ги гледаш. И за да изпълняват по-добре тази мистерия, те наемат някоя жена с по-хубав глас, която пее по-високо от другите, за да се чува по-отчетливо. Като оплакват, те започват да възхваляват починалия още от рождението му и продължават да разказват до смъртта му“ (**ЧПБ I, 1975**, стр. 83).

Подобен погребален обред бил практикуван и при древните славяни – за него са писали редица руски автори като Александър Котляревский, Даниил Хволсон, Лев Штернберг и др. (**Котляревский, 1868**, стр. 56, 104; **Хвольсон, 1869**, стр. 128 – 130; **Штернберг, 1934**, стр. 208). Старото славянско наименование на този обичай е „тризна“. По време на погребение се организирани различни съревнования, придружени с обилно пиене на алкохол, а също така в чест на починалия близките му си порязвали и драскали лицата (**Штернберг, 1934**, стр. 208; **Петрухин, 2012**, стр. 317). Сведение именно за такъв ритуал при древните славяни е оставено от персийския географ от X в. Ахмед ибн Руста. Той пише: „Когато някой от тях умре, изгарят трупа му. Техните жени, когато им се случи да имат покойник, надраскват ръцете и лицата си с нож. На следващия ден след изгарянето на покойника те отиват на мястото, където се е случило, събират праха му и го поставят в урна, която след това оставят на хълм. Една година след смъртта на покойника вземат двадесет стомни мед, кога малко повече, кога малко по-малко, и ги носят на хълма, където се събират близките на умрелия, ядат, пият и след това се разотиват“ (**Хвольсон, 1869**, стр. 29).

Д. А. Хволсон, който за пръв път публикува известието на Ибн Руста на руски език, предполага, че славяните, визирани в извора, са белохърватите (**Хвольсон, 1869**, стр. 123 – 124). Този древен славянски обичай се е запазил най-вече сред южнославянските народи – българи, сърби, хървати, словенци. Към тях трябва да се прибавят и черногорците, а през Средновековието той е бил познат и на русите. Христо Вакарелски посочва, че: „В Черна гора, както и другаде у сърбите при оплакване е практикувано и самобичуването“ (**Вакарелски, 2008**, стр. 136). Руският академик Светлана Толстая, която е основоположничка на Московската етнолингвистическа школа и е ръководителка на издаването на петтомния „Славянские древности: Этнолингвистический словарь“ (СДЭС), който представлява съпоставително изследване

на ритуалите, обредите и вярванията на различните славянски етноси, пише статия в т. V на въпросното издание за траура на славянските народи. Тя отбелязва, че външните изяви на скръб са много по-разпространени сред южните славяни в сравнение с източните и западните. Толстая посочва, че жените от черногорското население около Которския залив при смърт на млад човек отрязвали косите си и с ноктите си раздирали лицата си, като не чистели следите от кръв по тях, докато дъждът не ги измиел и белезите сами не заздравеели. В Черна гора бил разпространен и друг обичай – над гроба на починалия мъжете да се удрят с юмруци по главите си, а жените – по гърдите си (Толстая, 2012, стр. 315). Друга статия в същия том на СДЭС е посветена на гореспоменатата славянска „тризна“. Авторът В. Я. Петрухин отбелязва, че в „Похвальном слове князю Константину Муромскому“ се забранява оплакването на мъртвец да става чрез битка, порязване с нож, издиране на лице и безмерен плач (Петрухин, 2012, стр. 317).

Обичаят се е срещал и при маджарите, които в знак на скръб отрязвали косите си и правели прорези по бузите и ушите си. Той е бил познат и в будизма, тъй като на една стенна живопис от Панджикент (Таджикистан), изобразяваща сцени на Паринирвана, са нарисувани оплаквачи, които разрязват бузите си с ножове (München-Helfen, 1973, стр. 274 – 275).

*

В обобщение на всичко посочено дотук става ясно, че траурната традиция на самонараняване е била позната на множество различни народи от различни географски пространства. При прабългарите нейното наличие се дължи на факта, че те са тюркски народ, а за тюрките тази практика е била изключително характерна. След християнизацията и сформирването на българския народ прабългарският обичай се е съхранил в българското народно християнство вследствие на културна конвергенция със сходни славянски и вероятно местни балкански практики. Практиката е продължила да съществува при българите и във Второто българско царство, в Османската империя и в следосвобожденска България. Нейното отражение се е запазило в народните песни и изрази.

Цитирана литература:

Андреев, И. А. (1997) Чувашский язык. – В: *Языки мира – Тюркские языки*, стр. 480-491. изд. Москва.

Андреев, Й. (1992) *Всекидневието на българите през XII-XIV век.* изд. София: УИ "Св. Климент Охридски".

Артамонов, М.И. (1962) *История хазар.* изд. Ленинград.

Бартольд, В. (1964) О погребении Тимура – В. *Бартольд. Сочинения, II (2)*, стр. 423-454. изд. Москва.

Бешевлиев, В. (1939) *Вярата на първобългарите.* изд. София.

Бешевлиев, В. (2008) *Първобългарите. История, бит и култура.* изд. Пловдив: Фондация "Българско историческо наследство". ISBN 978-954-91983-2-4

Божилков, И; Димитров, Хр. (1995) Protobulgarica (Заметки по истории протоболгар до средината на IX в.). В: *Byzantinobulgarica, IX*, стр. 7 – 61. изд. София: БАН.

Вакарелски, Х. (2008) *Български погребални обичаи.* изд. София: „Захарий Стоянов“. ISBN 9540900662

Гаджиева С.Ш. (2005) *Кумыки: историческое прошлое, культура, быт.* Книга вторая. изд. Махачкала: Дагестанское книжное издательство. ISBN 5-297-011011-X

Гимбахова М. Б. (2007) *Култура поведението и етикет на ногайците в семейното и общественото битие (XIX - начало XX век).* изд. Махачкала: Эпоха.

Гюзелев, В. (2013) *Съчинения в пет тома. Том I. Апология на Средновековието. Покръстване и християнизация на българите.* изд. София: Захарий Стоянов. ISBN 9789540908113

Златарски, В. Н. (2007) *История на българската държава през средните векове. История на Първото българско Царство. Т. I, ч. 2. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852—1018).* Трето фототипно издание. изд. София: Захарий Стоянов. ISBN-10: 954-739-930-6

Терени (11) 2026 (1)

Иванова, А. А. (2022) *Положение уйгуров в современном Синьцзяне*. Выпускная квалификационная работа. Алтайский государственный университет, Институт истории и международных отношений, Кафедра востоковедения. изд. Барнаул.

Иречек, К. (1883) Стари пътешествия по България от 15-16 столетие. В: *Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ Сръдецъ* : Год. 2, кн. 4 (1883), стр. 67-106. изд. София. Достъпен на:

https://digilib.nalis.bg/dspviewerb/srv/viewer/bul/e7e52ca3-42d4-4ddf-b148-762748a412e1?tk=5-Uso0LUTd-xSHYnSKQS4QAAAABpSOzu.8Wdub1Y4nbcmcGpKdMhN3A&citation_url=/xmlui/handle/nls/28546 (последно посетен на 10.12.2025 г.)

История на България (1981) Т.П. Първо българско царство. изд. София: БАН.

Иширков, А. (1906) Нашите гробища. В: *Българска сбирка, XIII*, стр. 105-107. изд. София.

Карачаевцы (1977) *Историко-этнографический очерк*. Ответственный редактор Лавров, Л. И. изд. Ставрополь.

Колев, Н. (1997) Обичаи и обреди, свързани със смъртта и погребението, у бесарабските българи. В: *Българите в Северното Причерноморие, VI*, стр. 369-378 .изд. Велико Търново: ВТУ. Достъпен на: <https://journals.uni-vt.bg/bnbs/bul/default.aspx> (последно посетен на 10.12.2025 г.).

Колобова, К, Л. Глускина(1958) *Очерки истории Древней Греции*. изд. Ленинград,.

Котляревский, А. А. (1868) *О погребальных обычаях языческих славян*. изд. Москва.

Мавродин, В. (1945) *Образование древнерусского государства*. изд. Ленинград.

Николов, Г. Н. (2020) Периодизация на българската средновековна история. – В: *История, XXVIII (2)*, стр. 111-133. изд. София: Аз-буки. Достъпен на: <https://mathinfo.azbuki.bg/history/sadarzhanie-na-sp-istoriya-2020-g/sp-istoriya-knizhka-2-2020-godina-xxviii/> (последно посетен на 10.12.2025 г.).

Ничева, К, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова (1975) *Фразеологичен речник на българския език*. Том втори О-Я. изд. София: Народна просвета.

Петров, П. (1981) *Образуване на българската държава*. изд. София: Наука и изкуство.

Терени (11) 2026 (1)

Раджабов, Г. (2017) Похоронно-поминальные обычаи и обряды. – В: *Азербайджанцы. Серия Народы и культуры*, стр. 460-465. изд. Москва: Института этнологии и антропологии РАН (ИЭА РАН).

Радлов, В. (1989) *Из Сибири: Страницы дневника*. изд. Москва: Наука.

Райчевски, С. (2004) *Нишавските българи*. изд. София: Балкани. ISBN 954-8353-79-3

Рашев, Р. (2007) *Прабългарите през V-VII век*. Четвърто допълнено издание. изд. Велико Търново: Фабер. ISBN-13: 978-954-775-689-2

СБНУ (1958) *Сборник за народни умотворения и народопис*. Книга II. Народописни материали от Граово. изд. София: БАН.

Сбоев, В. (2004) *Заметки о чувашах. Исследования об инородцах Казанской губернии*. изд. Чебоксары: Чувашское книжное издательство. ISBN 5767013497, 9785767013494

Симеонов, Б. (2008) *Прабългарска ономастика*. изд. Пловдив: Фондация Българско историческо наследство. ISBN : 978-954-91983-3-1

Славейков, П. Р. (1901) *Избрани съчинения*. Книга първа. Стихотворения. изд. София: Печатница "Св. София".

Старева, Л. (2005) *Български обичаи и ритуали*. изд. София: Труд. ISBN 9545285494.

Стойкова, Ст. (съст.) (2005) *Българска народна поезия и проза в седем тома*. Т. III. Хайдушки и исторически песни. Под редакцията на Тодор Моллов. изд. Варна, 2005, достъпен на: <https://liternet.bg/folklor/sbornici/bnpp/haidushki/81.htm> (посетен на 22.09.2025).

Толеубаев, А. Т. (1991) *Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX - начало XX в.)*. изд. Алма-Ата: Гылым.

Толстая, С. М. (2012) Траур. – В: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь (СДЭС)*, V., стр. 312-317. изд. Москва: Международные отношения. ISBN 5-7133-0703-4

Петрухин, В. Я. Тризна (2012) Скоморохи В: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь (СДЭС)*, V, стр. 317 – 318. изд. Москва: Международные отношения. ISBN 5-7133-0703-4

Терени (11) 2026 (1)

Флѐрова, В.Е. (2001) Подкурганные погребения восточноевропейских степей и пути сложения культуры Хазарии. В: *Стени Европы в эпоху средневековья: Зб. наук. пр. Т. 2*, стр. 163-190. изд. Київ.

Хатуев Р.Т. (2014) Похоронно-поминальная обрядность. В: *Карачаевцы. Балкарцы*, стр. 513-521. изд. Москва: Наука. ISBN 978-5-02-038043-1

Штернберг, Л. Я. (1936) *Первобытная религия в свете этнографии. Исследования, статьи, лекции.* изд. Ленинград.

Canard, M. (1956) Les aventures d'un prisonnier arabe et d'un patrice byzantin a l'epoque des guerres bulgare-byzantines. – В: *Dumbarton Oaks Papers*. Vol. 9/10, p. 51-72. изд. Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University. Достъпен на: <https://www.jstor.org/stable/i255233> (посетен на 22.09.2025).

Erkoç, H. I. (2023) Pre-Manichaeic Beliefs of the Uyghurs II: Other Religious Elements. В: *Journal of Religious History*, Vol. 47, No. 4, 2023. <https://doi.org/10.1111/1467-9809.13005>.

Golden, P. (1990) The peoples of the Russian forest belt. В: *The Cambridge history of early Inner Asia, I.*, p. 229-255. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521243049>.

Golden, P. (1992) *An introduction to the history of the Turkic peoples: ethnogenesis and state formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle East.* изд. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. ISBN: 3-477-03274-X

Mackerras, C. (1972) *The Uighur empire, according to the T'ang dynastic histories.* изд. Canberra: University of South Carolina P. ISBN-10: 0872492796; ISBN-13: 978-0872492790

Maenchen-Helfen, O. (1973) *The World of the Huns.* изд. University of California Press. ISBN 0520015967, 9780520015968

Извори:

Библия или Свещеното Писание на Стария и Новия Завет с препратки и паралелни пасажи (2013). изд. София: Българско библийско дружество. ISBN: 1184536000006

Гасо, Жак. Пътепис. В: *Чужди пътеписи за Балканите. Том I. Френски пътеписи за Балканите XV-XVIII в.* Превод на Б. Цветкова, стр. 75-78. изд. София, 1975.

Терени (11) 2026 (1)

Гюзелев, В. (2013) Из разказа на арабския писател ал-Тануки „Освобождение след мъчение“. В: – *Съчинения в пет тома. Том 1. Апология на Средновековието. Покръстване и християнизация на българите*, стр. 422-429. изд. София: Захарий Стоянов. ISBN 9789540908113

Гюзелев, В. (2015) Продължител на Данило. Ридание за убития цар Михаил Шишман. В: *Съчинения в пет тома. Том 5. Средновековна поезия от и за българите*, стр. 425. изд. София: Захарий Стоянов. ISBN: 978-954-09-0817-5. 2015, 664

Жан Шено. Пътепис. В: *Чужди пътеписи за Балканите. Том I. Френски пътеписи за Балканите XV-XVIII в.* Превод на Б. Цветкова, стр. 70-74. изд. София, 1975.

Животи кралева и архиепископа српских, написао архиепископ Данило и други, на свијет издао Ђ. Даничић. изд. Загребу, 1866.

Заимова, Р. (съст.) (2000) Ибн. Фадлан. Рисала. В: *Арабски извори за българите*, стр. 53-69. изд. София: ТАНГРА ТанНакРа. ISBN 9549942031, 9789549942033

Пиер Белон. Пътепис. В: *Чужди пътеписи за Балканите. Том I. Френски пътеписи за Балканите XV-XVIII в.* Превод на М. Киселинчева, стр. 79-114. изд. София, 1975.

Таншу. Гл. 215а и 215б. В: Бичурин, Н. Я. *Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена*, стр. 220-300. изд. Москва-Ленинград, 1950.

Хвольсон, Д. А. (пр.) (1869) *Известия о Хазарах, Буртасах, Болгарах, Мадьярах, Славянах и Руссах Абу-Али Ахмеда Бен Омар Ибн-Даста, неизвестного доселе арабского писателя начала X века.* изд. Санкт-Петербург.

Херодот. История. Превод от старогръцки П. А. Димитров. изд. София: Издателство на Нов български университет, 2010. ISBN: 978-954-533-618-6

Agathias. *Historiae.* – L. Dindorf. *Historici Graeci Minores*, II, 1871.

Agathiae. *Historiarum libri V.* В: *Гръцки извори за българската история (ГИБИ).* Том II. Превод на В. Бешевлиев, стр. 179 – 204. изд. София, 1958.

Blockley, R. C. (1985) *The history of Menander the Guardsman: introductory essay, text, translation and historiographical notes.* Trowbridge, Francis Cairns (Publications) Ltd. ISBN-10: 0905205456; ISBN-13: 978-0905205458

Cicero's Tusculan disputations. Translated and with an introduction and notes. By Andrew P. Peabody. Boston, 1886.

Hudūd al-'Ālam ("The Regions of the World"). *A Persian Geography* 372 A.H. – 982 A.D. Translated by V. Minorsky. London, 1970.

Iordanes, Getica. В: Латински извори за българската история (ЛИБИ). Том I. Превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова-Петкова, стр. 334 – 367. изд. София, 1958.

Iordanis Romana et Getica. Recensvit Theodorvs Mommsen. Berolini, 1882.

Menandri. Excerpta de legationibus. В: Гръцки извори за българската история (ГИБИ). Том II. Превод на В. Бешевлиев, стр. 219 – 256. изд. София, 1958.

Nicephori patriarchae. Breviarium. В: Гръцки извори за българската история (ГИБИ). Том III. Превод на В. Бешевлиев, стр. 290 – 306. изд. София, 1960.

T'ang-shu. – Mackerras, C. The Uighur empire, according to the T'ang dynastic histories, p. 53 – 125. Canberra, 1972.

The Chronology of Ancient Nations; an English Version of the Arabic Text of the Athâr-ul-Bâkiya of Albîrûnî, or "Vestiges of the Past". Translated and edited by Eduard Sachau. London, 1879.

The History of the Caucasian Albanians By Movses Dasxuranci (London Oriental Series, Volume 8). Translated by C. J. F. Dowsett. 1961.

Theophanis Confessoris. Chronographia. В: Гръцки извори за българската история (ГИБИ). Том III. Превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова-Петкова, стр. 226 – 289. София, 1960.

Транслитерирана литература / Translitterirana literatura:

Andreev, I. A. (1997) Chuvashskiy yazyk. – V: *Yazyki mira – Tyurkskie yazyki*, s. 480-491. izd. Moskva.

Andreev, Y. (1992) *Vsekidnevieto na balgarite prez XII-XIV vek.* izd. Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski".

Artamonov, M.I. (1962) *Istoria hazar.* izd. Leningrad.

Bartolyd, V. (1964) О погребении Тимур – V. *Bartolyd. Sochinenia, II (2)*, s. 423-454. izd. Moskva.

Beshevliev, V. (1939) *Vyarata na parvobalgarite*. izd. Sofia.

Beshevliev, V. (2008) *Parvobalgarite. Istorija, bit i kultura*. izd. Plovdiv: Fondatsia "Balgarsko istorichesko nasledstvo". ISBN 978-954-91983-2-4

Bozhilov, I; Dimitrov, Hr. (1995) Protobulgarica (Zametki po istorii protobolgar do serediny IX v.). V: *Byzantinobulgarica, IX*, s. 7 – 61. izd. Sofia: BAN.

Vakarelski, H. (2008) *Balgarski pogrebalni obichai*. izd. Sofia: „Zahariy Stoyanov“. ISBN 9540900662

Gadzhieva S.Sh. (2005) *Кумыки: istoricheskoe proshloe, kulytura, byt. Kniga vtoraya*. izd. Mahachkala: Dagestanskoe knizhnoe izdatelystvo. ISBN 5-297-011011-H

Gimbahova M. B. (2007) *Kulytura povedenia i etiket nogaytsev v semeynom i obshtestvennom bytu (XIX - nachalo XX veka)*. izd. Mahachkala: Эпоха.

Gyuzelev, V. (2013) *Sachinenia v pet toma. Tom 1. Apologia na Srednovekoviето. Pokrastvane i hristiyanizatsia na balgarite*. izd. Sofia: Zahariy Stoyanov. ISBN 9789540908113

Zlatarski, V. N. (2007) *Istoria na balgarskata darzhava prez srednite vekove. Istoria na Parvoto balgarsko Tsarstvo. T. I, ch. 2. Ot slavyanizatsiyata na darzhavata do padaneto na Parvoto tsarstvo (852—1018)*. Treto fototipno izdanie. izd. Sofia: Zahariy Stoyanov. ISBN-10: 954-739-930-6

Ivanova, A. A. (2022) *Polozhenie uygurov v sovremennom Sinytzyane. Vypusknaya kvalifikatsionnaya rabota*. Altayskiy gosudarstvennyy universitet, Institut istorii i mezhdunarodnyh otnosheniy, Kafedra vostokovedenia. izd. Barnaul.

Irechek, K. (1883) Stari pateshestvia po Bulgaria ot 15-16 stoletie. V: *Periodichesko spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo va Srrædetsa : God. 2, kn. 4 (1883)*, str. 67-106. izd. Sofia. Dostapen na: https://digilib.nalis.bg/dspviewerb/srv/viewer/bul/e7e52ca3-42d4-4ddf-b148-762748a412e1?tk=5-Uso0LUTd-xSHYnSKQS4QAAAABpSOzu.8Wdub1Y4nbcmcGpKdMhN3A&citation_url=/xmlui/handle/nls/28546 (posledno poseten na 10.12.2025 g.)

Istoria na Bulgaria (1981) T.II. *Parvo balgarsko tsarstvo*. izd. Sofia: BAN.

Ishirkov, A. (1906) Nashite grobishta. V: *Balgarska sbirka, XIII*, s. 105-107. izd. Sofia.

Karachaevtsy (1977) *Istoriko-etnograficheskiy ocherk*. Otvetstvennyy redaktor Lavrov, L. I. izd. Stavropol'y.

Kolev, N. (1997) Obichai i obredi, svarzani sas smartta i pogrebenieto, u besarabskite balgari. V: *Balgarite v Severnoto Prichernomorie, VI*, s. 369-378 .izd. Veliko Tarnovo: VTU. Dostapen na: <https://journals.uni-vt.bg/bnbs/bul/default.aspx> (posledno poseten na 10.12.2025 g.).

Kolobova, K. L. Gluskina(1958) *Ocherki istorii Drevney Gretsii*. izd. Leningrad.

Kotlyarevskiy, A. A. (1868) *O pogrebalnykh obyichayah yazycheskih slavyan*. izd. Moskva.

Mavrodin, V. (1945) *Obrazovanie drevnerusskogo gosudarstva*. izd. Leningrad.

Nikolov, G. N. (2020) Periodizatsia na balgarskata srednovekovna istoria. – V: *Istoria, XXVIII* (2), s. 111-133. izd. Sofia: Az-buki. Dostapen na: <https://mathinfo.azbuki.bg/history/sadarzhanie-na-sp-istoriya-2020-g/sp-istoriya-knizhka-2-2020-godina-xxviii/> (posledno poseten na 10.12.2025 g.).

Nicheva, K, S. Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova (1975) *Frazeologichen rechnik na balgarskia ezik*. Tom втори O-Ya. izd. Sofia: Narodna prosveta.

Petrov, P. (1981) *Obrazuvane na balgarskata darzhava*. izd. Sofia: Nauka i izkustvo.

Radzhabov, G. (2017) Pohoronno-pominalnyye obyichai i obryady. – V: *Azerbaydzhantsy. Seria Narody i kulytury*, s. 460-465. izd. Moskva: Instituta etnologii i antropologii RAN (IЭA RAN).

Radlov, V. (1989) *Iz Sibiri: Stranitsy dnevnika*. izd. Moskva: Nauka.

Raychevski, S. (2004) *Nishavskite balgari*. izd. Sofia: Balkani. ISBN 954-8353-79-3

Rashev, R. (2007) *Prabalgariite prez V-VII vek*. Chetvarto dopalнено izdanie. izd. Veliko Tarnovo: Faber. ISBN-13: 978-954-775-689-2

Sboev, V. (2004) *Zametki o chuvashah. Issledovania ob inorodtsah Kazanskoy gubernii*. izd. Cheboksary: Chuvashskoe knizhnoe izdatelystvo. ISBN 5767013497, 9785767013494

SbNU (1958) *Sbornik za narodni umotvorenia i narodopis. Kniga II. Narodopisni materialy ot Graovo*. izd. Sofia: BAN.

Терени (11) 2026 (1)

Simeonov, B. (2008) *Prabalgarska onomastika*. izd. Plovdiv: Fondatsia Balgarsko istorichesko nasledstvo. ISBN : 978-954-91983-3-1

Slaveykov, P. R. (1901) *Izbrani sachinenia. Kniga parva. Stihotvorenia*. izd. Sofia: Pечатnitsa "Sv. Sofia".

Stareva, L. (2005) *Balgarski obichai i rituali*. izd. Sofia: Trud. ISBN 9545285494.

Stoykova, St. (sast.) (2005) *Balgarska narodna poezia i proza v sedem toma. T. III. Haydushki i istoricheski pesni*. Pod redaktsiyata na Todor Mollov. izd. Varna, 2005, dostapen na: <https://liternet.bg/folklor/sbornici/bnpp/haidushki/81.htm> (poseten na 22.09.2025).

Toleubaev, A. T. (1991) *Relikty doislamskih verovaniy v semeynoy obryadnosti kazahov (XIX - nachalo HH v.)*. izd. Alma-Ata: Гылым.

Tolstaya, S. M. (2012) Траур. – V: *Slavyanskije drevnosti: Этнолингвистический словарь (SDЭС)*, V., s. 312-317. izd. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenia. ISBN 5-7133-0703-4

Petruhin, V. Ya. Trizna (2012) Skomorohi V: *Slavyanskije drevnosti: Этнолингвистический словарь (SDЭС)*, V, s. 317 – 318. izd. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenia. ISBN 5-7133-0703-4

Flërova, V.E. (2001) Podkurgannnye pogrebenia vostochnoevropeyskih stepey i puti slozhenia kulytury Hazarii. V: *Stepi Evropy v epohu srednevekovyya: Zb. nauk. pr. T. 2*, s. 163-190. izd. Kiiiv.

Hatuev R.T. (2014) Pohoronno-pominalynaya obryadnasty. V: *Karachaevtsy. Balkartsy*, s. 513-521. izd. Moskva: Nauka. ISBN 978-5-02-038043-1

Shternberg, L. Ya. (1936) *Pervobytnaya religia v svete etnografii. Issledovania, statyi, lektsii*. izd. Leningrad.

Izvori:

Biblia ili Sveshtenoto Pisanie na Staria i Novia Zavet s prepratki i paralelni pasazhi (2013). izd. Sofia: Balgarsko bibleysko druzhestvo. ISBN: 1184536000006

Gaso, Zhak. Patepis. V: Chuzhdi patepisi za Balkanite. Tom I. Frenski patepisi za Balkanite XV-XVIII v. Prevod na B. Tsvetkova, s. 75-78. izd. Sofia, 1975.

Gyuzelev, V. (2013) Iz razkaza na arabskia pisatel al-Tanuki „Osvobozhdenie sled machenie“. V: – Sachinenia v pet toma. Tom 1. Apologia na Srednovekovieto. Pokrastvane i hristiyanizatsia na balgarite, s. 422-429. izd. Sofia: Zahariy Stoyanov. ISBN 9789540908113

Gyuzelev, V. (2015) Prodalzhitel na Danilo. Ridanie za ubitia tsar Mihail Shishman. V: Sachinenia v pet toma. Tom 5. Srednovekovna poezia ot i za balgarite, s. 425. izd. Sofia: Zahariy Stoyanov. ISBN: 978-954-09-0817-5. 2015, 664

Zhan Sheno. Patepis. V: Chuzhdi patepisi za Balkanite. Tom I. Frenski patepisi za Balkanite XV-XVIII v. Prevod na B. Tsvetkova, s. 70-74. izd. Sofia, 1975.

Zhivoti kraljeva i arhiepiskopa srpskih, napisoa arhiepiskop Danilo i drugi, na svijet izdao Ђ. Danichih. izd. Zagrebu, 1866.

Zaimova, R. (sast.) (2000) Ibn. Fadlan. Risala. V: Arabski izvori za balgarite, s. 53-69. izd. Sofia: TANGRA TanNakRa. ISBN 9549942031, 9789549942033

Pier Belon. Patepis. V: Chuzhdi patepisi za Balkanite. Tom I. Frenski patepisi za Balkanite XV-XVIII v. Prevod na M. Kiselincheva, s. 79-114. izd. Sofia, 1975.

Tanshu. Gl. 215a i 215b. V: Bichurin, N. Ya. Sobranie svedeniy o narodah, obitavshih v Sredney Azii v drevnie vremena, s. 220-300. izd. Moskva-Leningrad, 1950.

Hvolyson, D. A. (pr.) (1869) Izvestia o Hazarah, Burtasah, Bolgarah, Madyarah, Slavyanah i Russah Abu-Ali Ahmeda Ben Omar Ibn-Dasta, neizvestnogo dosele arabskogo pisatelya nachala H veka. izd. Sankt-Peterburg.

Herodot. Istorija. Prevod ot starogratski P. A. Dimitrov. izd. Sofia: Izdatelstvo na Nov balgarski universitet, 2010. ISBN: 978-954-533-618-6

Agathiae. Historiarum libri V. V: Gratski izvori za balgarskata istoria (GIBI). Tom II. Prevod na V. Beshevliev, s. 179 – 204. izd. Sofia, 1958.

Iordanes, Getica. V: Latinski izvori za balgarskata istoria (LIBI). Tom I. Prevod na V. Beshevliev i G. Tsankova-Petkova, s. 334 – 367. izd. Sofia, 1958.

Iordanis Romana et Getica. Recensvit Theodorvs Mommsen. Berolini, 1882.

Menandri. Excerpta de legationibus. V: Gratski izvori za balgarskata istoria (GIBI). Tom II. Prevod na V. Beshevliev, s. 219 – 256. izd. Sofia, 1958.

Терени (11) 2026 (1)

Nicephori patriarchae. Breviarium. V: Gratski izvori za balgarskata istoria (GIBI). Tom III. Prevod na V. Beshevliev, s. 290 – 306. izd. Sofia, 1960.

Theophanis Confessoris. Chronographia. V: Gratski izvori za balgarskata istoria (GIBI). Tom III. Prevod na V. Beshevliev i G. Tsankova-Petkova, s. 226 – 289. Sofia, 1960.

THE PROTO-BULGARIAN MOURNING TRADITION OF SELF-HARM: ESSENCE, PARALLELS, CONTINUITY

Student KRISTIYAN VIKTOROV

Sofia University "St. Kliment Ohridski",

Faculty of History, Department of "Bulgarian History"

15 Tsar Osvoboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria

kristianviktorov@abv.bg

<https://orcid.org/0009-0009-5754-3587>

<https://doi.org/10.60053/TER.2026.11.170-204>

Abstract: The article examines the Proto-Bulgarian mourning custom of self-harm as a sign of grief. It is well attested in the sources. The earliest mention of this Proto-Bulgarian rite refers to the Kutrigurs. A later Arabic source from the 10th century tells of events that occurred in the 9th century in Danube Bulgaria – a Proto-Bulgarian woman from the ruling family self-harmed because she was grieving for her husband. Ahmed ibn Fadlan describes a custom of self-harm among the Volga Bulgars. The mourning tradition was also noted in the 14th century by the successor of the Serbian Archbishop Danilo, who claims that as a sign of grief for the deceased Bulgarian Tsar Michael III Shishman, his boyars beat each other on the face. During the period of Ottoman rule, the rite was often attested among the Bulgarians by Western European travelers. After the Liberation, Bulgarian ethnographers noted the same custom in places. Traces of it have also been preserved in some Bulgarian folk songs and expressions. The article also notes parallels to this tradition among some other Slavic and Turkic peoples.

Keywords: custom, self-injury, mourning, Proto-Bulgarians, Turks